

LEIDYBA PRIEŠKARIO IR ŠIANDIENOS LIETUVOJE: PATIRTIES LYGINAMOJI ANALIZĖ

Remigijus Misiūnas | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Straipsnis parengtas Tarptautinėje knygotyros konferencijoje „Tradicinė ir elektroninė leidyba mažoje šalyje: patirtys ir perspektyvos“ skaityto pranešimo pagrindu. Jame nagrinėjamos Lietuvos leidybos 1918–1940 m. ir po 1990 m. paralelės. Analizuojama leidybos dinamika, leidybinė struktūra ir statistiniai duomenys, leidybos santykis su valstybe, leidybinė struktūra, leidybinis repertuaras ir knygų sklaida. Straipsnis rengtas remiantis Audronės Glosienės Lietuvos leidybos 1918–1940 m. tyrimais, 1918–1940 m. periodikos publikacijomis, straipsnio autoriaus dalyvavimu leidybiniuose procesuose po 1990 m., jų stebėjimu ir analize. Daroma išvada, kad leidybos raida Lietuvoje buvo analogiška leidybiniams procesams kitose naujai susikūrusiose ar nepriklausomybę atgavusiose Rytų Europos šalyse, juos įveikė valstybinės reformos, ekonominiai ir švietimo pokyčiai, literatūrinio proceso raida, leidėjai stengėsi lanksčiai reaguoti į ekonominių krizių iššūkius.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *leidyba, leidybinė struktūra, leidybinis repertuaras, knygų sklaida.*

Užsibrėžtas straipsnio tikslas išvesti paraleles tarp dviejų dešimčių prieškario Lietuvos (1918–1940) ir dabartinės, jau į trečiąjį dešimtmetį perkopusios Lietuvos (po 1990 m.) leidybos reikalauja nemažo tyrimo – ne tokio, koks buvo atliktas rengiant pranešimą tarptautinei konferencijai ir jo pagrindu rašant šį straipsnį. Kol kas tenka pasitenkinti tam tikru paralelių įvardijimu, bet ir tai gali būti orientyras tolesniems tyrimams bei naudinga informacija tiek analizuojantiems Lietuvos leidybos procesus, tiek jais besidomintiems. Straipsnis buvo rengtas remiantis dr. Audronės Glosienės disertacija „Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940 metais“, 1918–1940 metų publikacijomis Lietuvos spaudoje, Lietuvos spaudos statistikos leidiniais ir straipsnio autoriaus Lietuvos leidybos situacijos po 1990 m. tyrinėjimais bei stebėseną.

Vieni esminių leidybos veiksnių yra šalies dydis, gyventojų skaičius ir politinė santvarka. Nepriklausomybę 1990 m. atgavusios Lietuvos teritorija lenkia 1918–

1940 m. Lietuvą, tačiau gyventojų skaičius per du nepriklausomybės dešimtmečius po 1990 m. artėja prie 1918–1940 m. Lietuvos (1939 m. šalyje gyveno daugiau nei 2,5 mln. gyventojų). Laimė, to negalima pasakyti apie politinę santvarką: prieškario metais trumpą demokratijos laikotarpį pakeitė keliolika autoritarinio valdymo metų, o po 1990 m. Lietuva išlieka demokratinė valstybė.

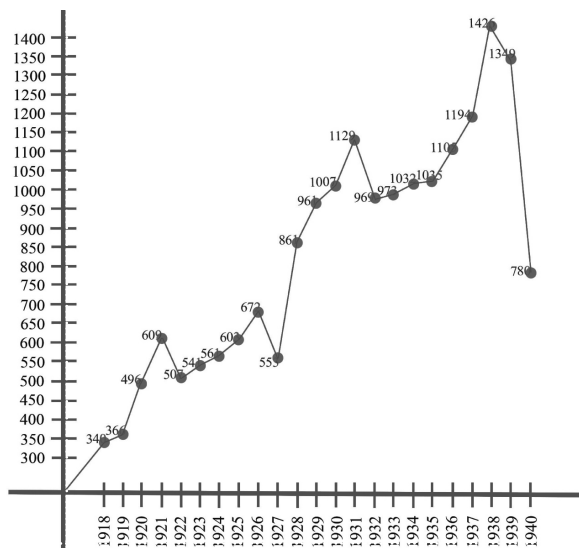
Abiem laikotarpiais (beje, kaip ir kitose naujai susikūrusiose arba atsikūrusiose Rytų Europos šalyse) Lietuvai būdinga intensyvi leidybos raida, nulemta tų pačių veiksmų (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Lietuvos leidybos raidos veiksniai 1918–1940 ir po 1990 metų

Eil. Nr.	Veiksny	1918–1940 metų Lietuva	Lietuva po 1990 metų
1.	Valstybinės nepriklausomybės atgavimas	Sudarė sąlygas tautinės kultūros raiškai	Sudarė sąlygas neideologizuotos tautinės kultūros raiškai
2.	Naujai besiformuojančios valstybės poreikis tam tikrai literatūrai	Oficialiosios, teisinės, karinės literatūros poreikis	Oficialiosios, teisinės literatūros poreikis
3.	Švietimo sistemos poreikiai	Pradinio, vidurinio ir aukštojo mokslo sistemos kūrimas	Vidurinio ir aukštojo mokslo reformos
4.	Aukštojo mokslo poreikiai	Įtaka aukštojo mokslo sistemos studijų ir mokslinės literatūros leidybai	Aukštojo mokslo sistemos plėtra, ženklus studentų skaičiaus augimas, mokymo ir mokslinės literatūros leidybos plėtra taikantis prie naujų mokslinių publikacijų reikalavimų

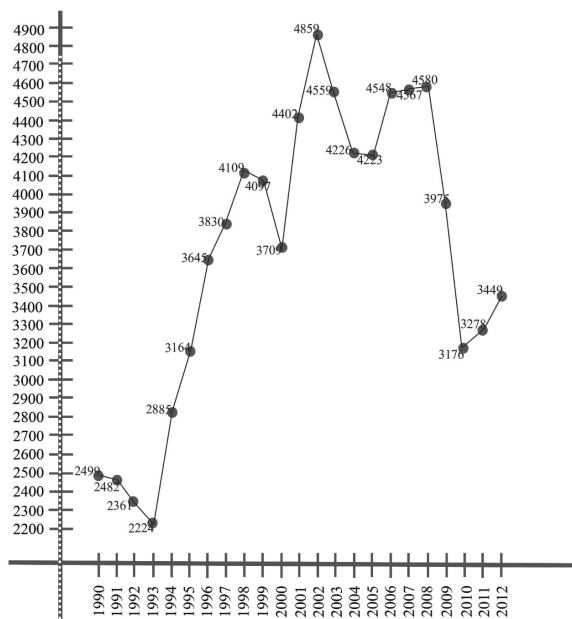
Abiem atvejais pastebima intensyvi pradinė leidybos raida iki valiutos įvedimo, o po jos – stabtelėjimai (1922 m. ir 1993 m.); vėlesniais metais vėl matomas kilimas, pristabdytas krizių (prieškario metais: 1930–1933 m., dabar 1998 ir 2008 m. krizės), ir vėlesnis atsigavimas.

Lyginant pradinius leidybos raidos etapus abiejų nepriklausomybės laikotarpių pradžioje, galima teigti, kad abiem atvejais tai buvo augimas, kartu mėginant įveikti įvairius trukdžius. Pavyzdžiui, po 1918 m. leidybai labai atsiliepė Lietuvos kovos keliuose frontuose, suirutė, poligrafinių medžiagų stoka ir poligrafinės bazės netektis. Lietuvai praradus tradicinius spaudos centrus Vilnių ir Seinus, knygos dažnai spausdintos Klaipėdos krašte, Rytų Prūsijoje ar net spaustuvėse Vokietijos gilumoje. Į leidybą atėjo daug joje patirties neturinčių asmenų, kurie menkai rūpinosi poligrafine leidinių kultūra.

1 PAV. Lietuvos leidybos dinamika 1918–1940 m. (pavadinimais)

SUDARYTA REMIANTIS Audronės Glosienės tyrinėjimais¹

2 PAV. Lietuvos leidybos dinamika 1990–2013 m.

SUDARYTA REMIANTIS 1990–2013 m. Lietuvos spaudos statistikos leidinių duomenimis

1 GLOSIENĖ. Audronė. *Knygų leidyba ir platini-
mas Lietuvoje 1918–1940 metais*: disertacija sociali-

nių mokslų daktaro laipsniui įgyti. Vilnius, 1992.
302 lap.

Daug kas iš to, kas pasakyta, tinka ir laikotarpiui po 1990 m. Atšaukus TSRS 1990 m. blokadą, popieriaus ir poligrafinių medžiagų tiekimas toli gražu nebuvo atkurtas, kelios Lietuvoje dirbusios spaustuvės buvo užverstos užsakymais, įskaitant ir didelio tiražo rusiškų knygų, skirtų išvežti į Rusiją, smarkiai krito knygų poligrafinė kultūra, į leidybą atėjo daug patirties neturinčių asmenų, kuriems pirmiausia rūpėjo lengvas ir greitas pelnas, tad dažnai pažeidinėtos autorių teisės; taip pat sumenko dėmesys poligrafiniai leidinių kultūrai.

Tiesa, analizuojant leidybos plėtrą po 1918 m. į akis krinta augantis pavadinimų skaičius: 1918–1921 m. jų padaugėjo maždaug 18 proc., o 1990–1993 m. augimas buvo susijęs su dabar tiesiog neįtikėtinu tiražų svyravimu apie 30 mln. ribą. Ir vieno, ir kito laikotarpio leidėjai, atsimindami šį metų iki nacionalinės valiutos įvedimo, įvardydavo jį kaip svaigų, kai vienu atveju (po 1918 m.) be didesnių problemų būdavo išparduodami keliatūkstantiniai tiražai (anot leidyklos „Sakalas“ vadovo A. Kniukštos – ir iki 10 000 egz.²), o kitu (po 1990 m.) – dešimtūkstantiniai ir šimtatūkstantiniai.

Anot A. Glosienės, leidybos mastų mažėjimą po lito įvedimo 1922 m. lėmė spaudos darbų brangimas³, bet, ko gero, tai toli gražu ne vienintelė priežastis. Kaip liudija panašūs atvejai, stabilios, vertę ilgai išlaikančios valiutos įvedimas nustumia knygą į pirminių sąrašo pabaigą. Pavyzdžiu galėtų būti valiutos reforma Vakarų Vokietijoje 1948 m. Iki tol sąlyginiai mažoje (apie 60 000 asmenų) lietuvių DP bendruomenėje be didelių vargų būdavo išplatintos net debiutuojančių poetų knygos 5 000 egz. tiražu (pavyzdžiui, Vinco Joniko), nes pagrindinė nuvertėjusią senąją markę pakeitusi valiuta buvo cigaretės ir kitos deficitinės prekės, o viena cigaretė kainuodavo 10 RM – tiek, kiek dažna lietuvių DP knyga. Įvedus naująją valiutą (DM) lietuvių DP knygų pardavimas nepaprastai sumenko – pirmaisiais po-reforminiais metais būdavo išplatinama 10 proc. ankstesnio kiekio⁴.

Lietuvos leidybos rinkoje praėjus kuriam laikui po lito įvedimo ir 1918–1940 m., ir po 1990 m. matomas augimas leidėjams prisitaikius prie pakitusių sąlygų. Taip prieškariniu nuo 1922 m. iki 1931 m. per metus išleidžiamų knygų (skaičiuojant pavadinimais) kiekis išaugo 222,6 proc., o po 1990 m. – 1994–1998 m. – 184,7 proc. Tiesa, po 1990 m. augimą lydėjo nuolatinis tiražo mažėjimas, o prieškarinio Lietuvoje šis reiškinys pirmąsyk buvo užfiksuotas 1932 m., kai šalis skaudžiausiai pajuto pasaulinės krizės padarinius⁵.

Abiem laikotarpiais krizių metų Lietuvos leidyboje pastebimas stabtelėjimas: pavyzdžiui, 1932 m. buvo išleistos 969 knygos (arba 15 proc. mažiau nei 1931 m.), o 1933 m. – 973 knygos. 1998 m. prasidėjusios krizės padariniai fiksuoti 1999 m., kai išleista 4 097 knygos; tiesa, sumažėjimas dar buvo gana simbolinis – vos 0,3 proc., palyginti su 1998 m., tačiau 2000 m. pasiekė 10 proc. (išleista

3 709 knygos). Gerokai didesnis kritimas užfiksuotas 2008 m. prasidėjus krizei: 2009 m. išleista kone 14 proc. knygų mažiau, o 2010 m. – kone 31 proc., palyginti su 2008 m. (šioks toks 5 proc. augimas užfiksuotas 2012 m., bet tiražai ir toliau nepaliaujamai krinta).

Pirmosios abiejų laikmečių krizės buvo įveiktos gana greitai. Tiesa, pirmuoju laikotarpiu, pavyzdžiui, 1934–1935 m., kaip priežastys akcentuotos teigiamos permainingos lietuvių literatūroje, vertingų originalių kūrinių pagausėjimas, išaugęs visuomenės domėjimasis lietuviška knyga, literatūrinių premijų atsiradimas 1935 m.⁶; nūdienos Lietuvoje atsigavimas po 2000 m. sietinas su ekonomikos augimu XXI a. pradžioje ir stojimu į ES 2004 metais.

Analizuojant leidybinės struktūros formavimąsi, galima teigti, kad abiem atvejais jis buvo baigtas ikikriziniais metais. 1930 m. Lietuvoje buvo apie 30 leidėjų, išmokusių geriau pažinti skaitytojų poreikius ir juos tenkinti⁷, nūdienos Lietuvoje prieš keletą metų buvo teigiama, kad pagrindinę pasiūlą knygynuose formavo apie 30 leidyklų.

Analizuojant leidėjų struktūrą po 1990 m., matoma, kad jai beveik tinka ir A. Glosienės sudaryta prieškarinio Lietuvos leidėjų klasifikacija. Joje autorė išskyrė tokias leidėjų grupes:

- leidyklos (valstybinės, privačios, kooperatinės ir akcinės knygų leidimo bendrovės);
- knygų ir spaudos įstaigos (knygynai, spaustuvės, bibliotekos, redakcijos);
- valstybinės įstaigos;
- visuomeninės draugijos, organizacijos, sąjungos ir partijos;
- konfesinės institucijos;
- pavieniai asmenys.

Šiandienos Lietuvos leidėjų atveju reikalingos šios tokios korekcijos. Sakysim, matomas sumenkęs leidybinis knygynų aktyvumas, tas pat pasakytina ir apie partijas.

A. Glosienė kaip išskirtinį prieškarinio leidybos bruožą įvardijo valstybės dalyvavimą leidyboje. Valstybė leido ne tik valdymo ir administravimo reikmėms skirtą literatūrą, bet ir masinės paskirties mokymo, mokslo populiarinimo bei grožinę

2 *Kankinys dėl lietuviškos knygos*: Pasikalbėjimas su „Sakalo“ b-vės direkt. A. Kniukšta. *Diena*, 1933, vasario 5.

3 GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940 metais*: disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui įgyti. Vilnius, 1992, lap. 20.

4 MISIŪNAS, Remigijus. *Barakų kultūros knygos*: lietuvių DP leidyba 1945–1952 m. Vilnius, 2004, p. 316.

5 GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940 metais*, lap. 22.

6 Ten pat.

7 Ten pat.

literatūrą (tuo rūpinosi dvi Švietimo ministerijos dotuotos leidyklos – Knygų leidimo komisija ir VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Humanitarinių mokslų ir literatūros draugijos įsteigta „Universitas“ leisti verstinę grožinę literatūrą).

Antruoju laikotarpiu, nežiūrint valstybinių leidyklų privatizavimo proceso po 1990 m., valstybė iki šiol visiškai kontroliuoja Mokslų ir enciklopedijų leidybos centrą, daug aistrų kėlė ir tebekelia Seimo leidykla „Valstybės žinios“, vienu metu gana aktyviai besiorientavusi į mokslinės ir kitos literatūros leidybos nišas.

Abiem laikotarpiais privačių ir komercinių leidėjų produkcija sudarė apie ketvirtadalį metinės Lietuvos leidybinės produkcijos (pavyzdžiui, prieškario metais – apie 20 proc. visų leidinių, tačiau tai buvo reikšmingiausios knygos – plačiajai visuomenei skirti grožinės literatūros, mokslo populiarinimo, praktikos, informaciniai leidiniai, mokymo ir mokslo leidiniai⁸).

Geografiniu požiūriu leidybinės tendencijos kartoja pasaulines: daugiausia knygų išleidžiama sostinėje, po to didžiuosiuose miestuose, o mažuma – regionuose. Tiesa, prieškario metais dėl istorinių aplinkybių sostinė buvo Kaunas (pavyzdžiui, iš 1936 m. išleistų 1 100 knygų čia pasirodė 764, o kitu leidybos centru, kur išleistų knygų skaičius viršijo 100, buvo Marijampolė, dabartiniai didmiesčiai Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys buvo sąrašo viduryje su 19 ir 16 knygų po Vilkaviškio su 26). Dabar daugiausia knygų išleidžiama Vilniuje, po jo rikiuojasi Kaunas ir kiti didmiesčiai.

Panašūs abiem laikotarpiais yra leidybiniai rezultatai kalbiniu požiūriu. Sakysim, 1936 m., kai pasirodė 1 100 knygų, iš jų 929 knygos buvo išleistos lietuvių kalba (tai sudarė apie 85 proc. visos tų metų leidybinės produkcijos), 18 – jidiš, 17 – hebrajų (kartu – 3 proc.), 21 vokiečių (1,9 proc.), 3 lenkų, 7 rusų, 4 lotynų ir 11 – kitomis. Po 1990 m. šoktelėjo knygų lietuvių kalba dalis bendrame repertuare, pavyzdžiui, 2012 m. jos sudarė 94 proc. visų knygų (3 248 knygos). Knygų kitomis kalbomis dalis svyruoja tarp 1–3 proc., sakysim, 73 knygos rusų kalba sudaro 2,1 proc., 63 anglų kalba – 1,8 proc., 26 lenkų kalba – 0,7 proc., kitomis kalbomis išleista kelios arba viena knyga.

Didesni skirtumai matomi analizuojant repertuarą turinio atžvilgiu. Pavyzdžiui, 1938 m. daugiausia buvo išleista grožinės literatūros knygų (192, arba 19 proc. viso tų metų repertuaro), kiek mažesnė tikslųjų mokslų literatūros dalis (177 knygos, arba 17,5 proc.), po to eina socialinių mokslų literatūros leidiniai (160, arba 16,4 proc.). Keletą procentų mažesnė religinės literatūros (123 knygos, arba 12,2 proc.) bei istorijos ir geografijos mokslų literatūros dalis (106 knygos, arba 10,5 proc.). Visos kitos repertuaro dalys neviršija 10 proc., konkrečiai, 86 bendro turinio literatūros knygos sudarė 8,5 proc., 53 kalbotyros – 5,2 proc., 50 taikomųjų mokslų knygų – 4,9 proc., 40 meno knygų – 3,9 proc., 14 filosofijos knygų – 1,4 proc.

2012 m. Lietuvos leidybiniame repertuare didžiąją dalį sudarė grožinė literatūra – 1 317 knygos, arba 38 proc. Visos kitos repertuaro dalys neperžengė 10 proc. ribos (arčiausiai jos buvo meno ir sporto literatūra – 270 knygų, arba 7,8 proc., visų kitų repertuaro dalių literatūra svyruoja tarp 2 ir 4 proc.).

Tiražų politiką leidyboje tradiciškai lemia leidėjų pajėgumas, leidinių paskirtis ir poreikiai. 1918–1940 m. vidutinis knygos tiražas siekė 2–3,5 tūkst. egz., tačiau ir jie ilgokai buvo neišperkami bei leidėjams nuostolingi. Didžiausiais tiražais pasižymėjo masinės paskirties leidiniai: kalendoriai, sapnininkai (15–20 tūkst. kartais iki 45 000), dideli buvo ir vadovėlių tiražai (10–30 tūkst.). Grožinės literatūros vidutiniai tiražai buvo daug mažesni, pavyzdžiui, prozos – 2 000–3 000 egz., dramos – 2 000 egz., poezijos – 500–700 egz.; tiesa, verstinės grožinės literatūros tiražai lenkė originaliosios ir vidutiniškai siekė 3 000–5 000 egz. Vidutinis mokslinės literatūros knygų tiražas siekė apie 1 000 egz. Tiražus padėdavo padidinti konkursais, premijomis, reklama⁹.

Tiesa, 1918–1940 m. tiražai kone nuolat augo, o po 1990 m. Lietuvoje, pradedant 1992 m., tiražai nuolat mažėja. Tuo metu vidutinis knygos tiražas buvo apie 13 100 egz., o 2002 m. – 1 700 egz., 2013 – 1 400 egz. (nors bendras vidutinis vienos knygos tiražas po 1990 m. dar siekia 4 415 egz. dėl pirmųjų metų didelių tiražų). Kalbant apie atskirų knygų tiražą, pavyzdžiui, 2012 m. originaliosios knygos vidutinis tiražas buvo 1 100 egz., o verstinės – 2 100 egz.

Tradiciškai knygos rinką veikia ir joje dalyvauja daugybė veiksmų ir subjektų, bet šiuo atveju tenka pasitenkinti fragmentiška leidybos santykių su valstybe, knygų sklaidos ir knygų pirkėjų analize.

Leidyba iš santykių su valstybe pirmiausia tikisi pastarosios rūpesčio įstatymų baze ir knyga kaip kultūros reiškiniu. Prieškario Lietuvoje buvo priimti keli su knyga susiję įstatymai – Lietuvos Respublikos spaudos įstatymas (I redakcija – 1919 m., II – 1935 m.), Spaustuvių ir spausdinimo reikmenų, Draugijų, Valstybinių viešųjų bibliotekų (1936), Knygynų. Be to, leidybai teko taikytis prie cenzūros reikalavimų, kuriuos veikia politinė situacija.

Po 1990 m. padėtis kitokia, nes cenzūra išnyko, liko tik tam tikri apribojimai, numatyti 1996 m. priimtame Visuomenės informavimo įstatyme. Šis, nesant Lietuvoje specialaus leidybos įstatymo (nors UNESCO ir siūlo šalims narėms tokį priimti ir turi parengusi pavyzdinį jo variantą), kartu su Autorių ir gretutinių teisių įstatymais yra pagrindinė juridinė leidybos atrama. Be to, leidyba turi taikytis prie šalies mokesstinę bazę reguliuojančių įstatymų. Tiesa, pastaruoju metu leidėjams

8 GLOSIENĖ. Audronė. *Knygų leidyba ir platini-
mas Lietuvoje 1918–1940 metais*, lap. 30.

9 Ten pat, lap. 87.

nerimą sukėlė Seimui siūlomos Bibliotekų įstatymo pataisos, kur, be kitų dalykų, išplečiama dokumento sąvoka, sukeliant grėsmę skaitmeninių knygų leidybai. Nepaisant leidėjų protesto jos buvo priimtos 2013 m. pabaigoje.

Leidėjai iš valstybės tikisi, kad ši užtikrins sąžiningos konkurencijos sąlygas, neleis monopolio atsižvelgdama į savo meto ūkinę situaciją. 1918–1940 m. Lietuvai buvo būdingas savos pramonės protegavimas, apsaugojimas nuo konkuruojančio importo aukštais muitais. Ši politika leidybai sukėlė problemų dėl popieriaus monopolio. Jis priklausė ketvirtame XX a. dešimtmetyje švedų pastatytam Petrašiūnų popieriaus fabrikui, o nuo importinio popieriaus konkurencijos fabriką gynė aukšti muitai. Popieriumi prekiaavo pats fabrikas ir jo atstovas, dėl to buvo nereti atvejai, kai užsakovai laiku negaudavo popieriaus, kitąsyk tekdavo laukti tris savaites; leidėjui pageidaujant tam tikro kiekio, jam siūlyta imti dešimteriopai didesnę ir tekdavo sutikti, nes antraip rizikuodavo neišleisti knygos. Leidėjai turėjo priekaištų ir popieriaus kokybei, bet fabriko atstovai atkirsdavo, jog Lietuvos medis blogas, o Nemuno vanduo netyras. Leidėjai pageidavo, kad kainų tvarkytojas nustatytų popieriaus standartus (kaip tai buvo padaryta, pavyzdžiui, alaus gamyboje). Menant tuometinius planus statyti Lietuvoje fabriką, baimintasi ir spaudos dažų monopolio, abejota galimybe gaminti kokybiškus dažus (jų vartota apie 100 rūšių)¹⁰.

Valstybės malonės prašė ir rašytojai. 1940 m. sausį Lietuvos rašytojų draugija darbo pajamų mokesčio reikalu pasiuntė memorandumą finansų ministrui su prašymu pakeisti darbo pajamų mokesčio įstatymo dalį dėl rašytojų darbo apmokestinimo. Pagal ją apie 60 proc. rašytojų pajamų buvo neapmokestinti, o rašytojai prašė apmokestinti didesnius nei 100 Lt honorarus ir tokia tvarka: nuo 101 iki 500 Lt – 1 proc.; nuo 501 iki 1000 Lt – 2 proc., nuo 1001 iki 2000 Lt – 3 proc.; nuo 2001 iki 3000 Lt – 4 proc. ir nuo 3001 Lt ir daugiau – 5 proc.¹¹

Po 1990 m., valstybei nusišalinus nuo leidybos reguliavimo, leidyba nemažai sunkumų patiria dėl to, kad jai taikomi tokie pat principai, kaip ir bet kuriai verslo šakai, vienintelė išimtis būtų lengvatinis PVM mokestis, kurio išsaugojimas, vyriausybinėms struktūroms užsimojus jį peržiūrėti, kaskart tampa dideliu iššūkiu. Tai sudarė sąlygas susiklostyti tokiai padėčiai, kai Lietuvos leidyboje dominuoja vienas stambus „Almos litteros“ koncernas, sujungęs dvi didžiausias šalies leidyklas. Jis smarkiai lenkia visas kitas į didžiausių leidyklų dešimtuką patenkančias leidyklas (tam tikras „Almos litteros“ analogas prieškarinio Lietuvoje buvo „Spaudos fondas“, 4-ojo dešimtmečio pabaigoje išleisdavęs apie 10 proc. visų šalyje pasirodančių knygų ir turėjęs savo knygynų tinklą didesniuose miestuose, kur platinė ir kitų leidyklų knygas¹², tačiau jo įtaka visai rinkai neprilygsta tai, kurią šiuo metu turi „Alma litteros“ įmonių grupė).

Valstybės nusišalina ir nuo valstybinės leidybos politikos. Apie jos stoką kalbėjo asmenys, susiję tiek su 1918–1940 m. leidyba, tiek su leidyba po 1990 m. Apskritai abiem laikotarpiams būdingas rūpestio kultūra (įskaitant ir knygą bei literatūrą) demonstravimas žodžiais ir daug mažesnis – darbais. Sakysim, mentant, kad 1918–1940 m. daug potencialių skaitytojų ir pirkėjų gyveno kaime, 4-ojo dešimtmečio pradžioje teigta, kad jų aprūpinimas knyga turės būti valstybės rūpestis ir remiantis valstybės išlaikomų teatro bei sporto rūmų analogais teigta, jog privalu sukurti valstybinę leidyklą, nesitikint, kad jos veikla greitai atsipirks; kalbėta ir apie valdžios globą nacionalinei literatūrai, geriausių kūrinijų premijavimą (tai tapo realybe dešimtmečio pabaigoje), stipendijas rašytojams ir kad visai tai skatintų gerų knygų atsiradimą¹³. Tiesa, ir praėjus keleriems metams skambėjo panašūs teiginiai, kartu pridėdant, kad kultūra – ta sfera, kuri pirmiausia pajunta ekonominio taupymo padarinius¹⁴.

Nemažai priekaištų 1918–1940 m. amžininkai turėjo valstybei kaip leidėjai. Teigta, kad finansiniu požiūriu, pavyzdžiui, 3–4-ojo dešimtmečių sankirtoje valstybė lenkė visus privačius leidėjus kartu sudėjus (1929–1932 m. leidybai valstybė skyrė 2,5 mln. Lt), tačiau valstybinių institucijų išleistas knygas vartotojams būdavo sunku rasti, o ir jas leidžiant amžininkai nematė jokios programos, ragino, *kad valstybės įdedamas knygų leidimui kapitalas darbą dirbtų, o ne būtų vyriausybės kyšiais tam tikriems sluoksniams. Reikia, kad kapitalas darytų apyvartą, o ne tirtų kasmet, kaip pernykštis sniegas*¹⁵ (tiesa, sykiu suprasta, kad svarbiausias leidybos veiksnys – leidėjas, sielotasi, kad tarp jų reta susigaudančių literatūroje, dominuoja atsitiktiniai žmonės be jokios patirties ir leidžiantys bet ką, kad tik išsilaikytų versle¹⁶).

Po 1990 m. valstybės politika leidybos srityje faktiškai susijusi su leidybai skiriamomis lėšomis, kurias daugiausia skirsto Kultūros ir Švietimo ministerijos. Per porą dešimtmečių nusistovėjo tam tikra grupė finansuojamų programų, tiesa, didelių rūpesčių leidėjams kelia dažnas finansavimo taisyklių ir reikalavimų keitimas. Be to, per du dešimtmečius būta ne vienos įvairių jubiliejų minėjimo programos, nemaža dėmesio skyrusios leidybai. Visa tai turėtų atspindėti valstybės deklaruojamą rūpestį nacionaline literatūra ir kultūra, o Švietimo ministerijos ir

10 Knygų leidėjų bėdos. *Mūsų kraštas*, 1937, spalio 22.

11 Liet. Rašytojų d-jos memorandumas Fin. Ministeriui darbo pajamų mokesčio reikalui. *Lietuvos žinios*, 1940, sausio 8.

12 Auga lietuviškoji knyga. *Mūsų kraštas*, 1937, liepos 9.

13 Sodžius prašo pasiskaitymų. *Dienos naujienos*.

1932, spalio 14.

14 PETRIKONIS, Ignas. Paradoksai apie lietuvišką knygą. *XX amžius*, 1939, balandžio 18.

15 „Liruta“ ar akcinė rašytojų „Maisto“ bendrovė: pasikalbėjimas su K. Binkiu literatūros reikalais. *Diena*, 1933, sausio 22.

16 Ten pat.

lėšos, skirstomos per Lietuvos mokslo tarybą, – švietimu ir mokslu. Tačiau, kaip ir 1918–1940 m., po 1990 m. lėšos leidybai, kaip ir apskritai kultūrai, patenka į pirmųjų valstybės taupymo priemonių sąrašą ištikus ekonominiam sunkmečiui. Ryškiausias to pavyzdys – 2008 m. pabaigos mokestinė reforma, kuri bene skaudžiausiai palietė ir leidėjus, ir autorius, peržiūrėjus autorinių ir kitų mokesčių taikymo tvarką, tikintis taip papildyti šalies biudžetą, tačiau faktiškai tai pastūmėjo ne vieną leidėją prie bankroto.

Valstybės politika turėjo daug įtakos ir knygų sklaidai. Ypač tai pasakytina apie sklaidą per bibliotekas. Svarbus Lietuvos leidybos 1918–1940 m. įvykis buvo viešųjų bibliotekų tinklo sukūrimas. Pavyzdžiui, 1938 m. visas valstybines bibliotekas ir skaityklas lankė ir knygas skaitė 1 mln. žmonių (tiesa, naudojimąsi bibliotekomis varžė užstatas už į namus imtas knygas ir abonentinis mokestis (jis įvairavo nuo 25 iki 50 ct), duomenys rodė, kad daugiausia skaityta lengva literatūra, nuotykių bei meilės romanai, per mažai – mokslo ir kitos *rimtų* knygų¹⁷. Tiesa, anot amžininkų, ir čia būta spragų. Pavyzdžiui, V. Biržiška teigė, kad plečiant bibliotekų tinklą ir asignuojant dideles sumas reikėjo tikslaus, iš anksto sudaryto bibliotekų tinklo plano, kurį taupiai realizavus knygos gyventojams būtų buvusios vienodai lengvai prieinamos. Jis pasisakė ir už apgalvotą, objektyvų naujų knygų bibliotekoms pirkimą, nepaverčiant jų neskaitomu balastu, perkamu nieko bendro su bibliotekų paskirtimi neturinčiais sumetimais; anot jo, reikėjo pasirūpinti ir tinkamu bibliotekininkų rengimu¹⁸. Tiesa, pasak amžininkų, jeigu 130 valstybinių bibliotekų nupirkdavo vieną du naujai išleistas knygos egzempliorius, tai neturėdavo didelės įtakos knygų rinkai¹⁹.

Daug vilčių leidėjai siejo ir su mokyklų bei jų bibliotekų tinklo plėtra, sakysim, 1939 m., turint omenyje, kad buvo mokyklų, kur mokydavosi 800 mokinių, o biblioteka turėdavo 80 knygų, leidėjai Švietimo ministerijai siūlė į kreditą tiek knygų, kiek ši panorės, užmokant už jas per penkerius metus²⁰.

Po 1990 m. matomas iš dalies atvirkštinis procesas – viešųjų bibliotekų tinklas mažėja. Tiesa, jo apimtis išlieka gana įspūdinga, tačiau, leidėjų teigimu, šiuo metu dažniausiai bibliotekos įsigyja apie 100 vieno pavadinimo naujų knygų, dažnai tai nesiekia 10 proc. bendro knygų tiražo. Bibliotekų finansavimas, ypač krizių metu, būna menkas, o ir tos nedidelės lėšos negali būti panaudotos taupiau bibliotekoms perkant knygas iš tarpininkų per viešuosius pirkimus. Tai pasakytina ir apie viešąsias, ir apie mokymo įstaigų bibliotekas.

Rinkos sąlygomis istoriškai susiklosčiusios knygų prekybos formos kinta mažai. Abiem laikotarpiams matome didmeninę ir mažmeninę knygų prekybą, stacionariąją ir išnešiojamąją, antikvarinę ir bukinistinę bei situaciją, kai leidyklos turi savo leidybinius padalinius ir knygynus arba atiduoda savo knygas komiso pagrin-

dais prekiauti kitiems knygynams. Tiesa, po 1990 m. didmeninė prekyba labiau išsivysčiusi ir turi daug didesnę įtaką knygų rinkai nei 1918–1940 m.

Daugiau mažiau lygūs yra knygynų statistiniai duomenys. Pavyzdžiui, 1938 m. Lietuvoje veikė 164 knygynai; panašus skaičius knygynų šalyje veikia ir dabar. 1918–1940 m. Lietuvoje iš viso veikė 350 knygynų ir knygynėlių. Bendros visų po 1990 m. Lietuvoje egzistavusių knygynų statistikos nėra, tačiau menant pokyčius, kurie vyko knygų prekyboje po Nepriklausomybės atgavimo, kai dalis knygynų išnyko dėl privatizacijos ir kai steigėsi daug privačių knygynų, kurių vėlgi ne vienas dėl įvairių priežasčių nutraukė savo veiklą, galima teigti, kad ir bendras knygynų skaičius po 1990 m. tikrai ne mažesnis nei veikusių 1918–1940 m. Šiuo metu, įvairiais skaičiavimais, Lietuvoje veikia apie 150 knygynų, įskaitant tiek priklausančius knygynų tinklams, tiek nepriklausomus.

Be to, po 2000 m. knygų prekybos vietų skaičių labai padidino jomis prekiaujantys prekybos centrai, pradeda atsirasti knygomis prekiaujančių spaudos kioskų, paskutinės krizės metu labai išaugo antikvarinė ir bukinistinė knygų prekyba, regima ir išnešiojamoji knygų prekyba, tiesa, ji nėra tokia akivaizdi ir prekyboje nebėra paauglių, kaip buvo prieškario metais, – įspūdingus jų portretus savo kūryboje paliko to meto rašytojai (Pulgis Andriušis, Jonas Marcinkevičius).

Lyginant abu laikmečius, matomi tam tikri knygynų geografijos skirtumai. 1918–1940 m. daugiausia knygynų veikė Kaune, keliolika ir keletas knygynų – visuose apskričių miestuose, jų būta ir valsčių centruose bei miesteliuose. Po 1990 m. daugiausia knygynų veikia Vilniuje, po keletą arba keliolika knygynų – didmiesčiuose, po vieną – daugumoje rajonų centrų, tačiau kone visiškai išnyko knygynai miesteliuose. Nėra kokia ypatinga naujovė ir leidyklų valdomi knygynų tinklai, tiesa, nepalyginama jų įtaka knygų rinkai. Pavyzdžiui, tai, kad 1918–1940 m. keletą knygynų turėjo leidykla „Švyturys“, apie tuziną – „Spaudos fondas“, o 14 – Šv. Kazimiero draugija²¹, toli gražu taip neiškreipė rinkos, kaip „Almos litteros“ ir „Vagos“ valdomi knygynų tinklai.

Kritikos neišvengia ir pati knygynų veikla, ypač menant, kad tai turi būti ne tik verslo, bet ir kultūros institucijos. 1919–1940 m. knygynų situaciją gan taktaliai apibūdino Kazys Binkis, teigęs, kad apie knygų prekybą *verčiau gal nė nekalbėti... Knygynai, daugiausia buvusių škaplierninkų ar klebonijos virėjų vedami, yra tokioj*

17 Praėjusiais metais visas valstybines bibliotekas ir skaityklas lankė ir knygas skaitė 1 mln. žmonių. *Lietuvos žinios*, 1939, birželio 3.

18 Kodėl mažai skaitomos lietuviškos: prof. Vaclovo Biržiškos nuomonė. *Lietuvos žinios*, 1940, kovo 28.

19 SOCIUS, K. Ne viena visuomenė kalta. *Lietuvos aidas*, 1929, rugpjūčio 29.

20 PETRIKONIS, Ignas. Paradoksai apie lietuvišką knygą. *XX amžius*, 1939, balandžio 18.

21 GLOSIENĖ Audronė. *Knygų leidyba ir platimas Lietuvoje 1918–1940 metais*, lap. 155–157.

*būklė, kad reikia stebėtis, kaip jie iki šiolei visai mūsų knygos nesuėdė.*²² Neretai lankytojui knygynuose paprašius kokios nors knygos, jam būdavo atsakoma, kad tokios nėra (nors vitrinoje ir būdavo išstatyta) arba kad neišleista, nors kiti knygynai seniai ją prekiauja²³.

Po 1990 m. prekyba buvo ta silpnoji knygų prekybos sritis, kurios nepatenkinama būklė pastūmėjo pačius leidėjus steigti knygynus, tačiau ir šiais laikais, kai, regis, logistika neturėtų kelti didelių rūpesčių, leidėjų, atiduodančių savo produkciją tarpininkams, knygos pasirodo praėjus mėnesiui po jų išleidimo.

Prekyba dažnai būna tas veidrodis, kuriame atsispindi leidybos bėdos ir kur matomas knygos likimas. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje pripažinta, kad knyga kaip naujiena egzistavo Lietuvos rinkoje kelis mėnesius. Jei per tą laiką knyga, anot leidėjų, *prasimušė*, tai tiražas būdavo išparduodamas, jei ne – nemenka tiražo dalis grįždavo į leidėjo sandėlį, ir per keletą metų susikauptavo nemenki knygų kiekiai²⁴. Panaši būklė susiklostė Lietuvos knygos rinkoje ir nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio vidurio.

Tokia situacija visais laikais skatina leidėjus ieškoti būdų, kaip suaktyvinti knygų prekybą, bet visada populiariausios yra nuolaidos ir nupigintų knygų akcijos. Tiesa, dažnai į šias paieškas įsitraukia ir kiti su knyga susiję asmenys. Pavyzdžiui, 1928 m. bibliografas Izidorius Kisiną ragino organizuoti knygos savaitę. Anot jo, knygų pirkimą stabdo jų nepopuliarinimas, girdi, *mūsų knygų produkcija negali remtis vien tik inteligentų saujele*, ir siūlė skelbti knygos savaitę rugsėjui įpusėjus, kai kaimo gyventojai, potencialūs knygų pirkėjai, jau turėjo būti kiek užsidirbę iš javų pardavimo, tiesa, kaip organizatorius jis matė kokią visuomeninę organizaciją, pavyzdžiui, šaulius²⁵. Tokios akcijos – knygos savaitė, mėnuo – išpopuliarėjo 4-ajame dešimtmetyje, pavyzdžiui, 1940 m. kovo 5–balandžio 5 d. Lietuvos rašytojų draugijos ir didžiųjų leidyklų iniciatyva vyko lietuviškos knygos propagandos ir platinimo mėnuo, kai buvo galima įsigyti nupigintų knygų (iki išleistos 1939 m. knygos buvo atpigintos 50–90 proc.²⁶). Į knygų platinimą 4-ajame dešimtmetyje įsitraukė ir visuomeninės organizacijos.

Po 1990 m., ypač 10-ojo dešimtmečio pabaigoje, vėl buvo atsimita akcijų ir nupigintų knygų praktika, tačiau ypatingą užmojį šių priemonių taikymas įgavo 2008 m. pabaigoje prasidėjus krizei. Tai vėlgi iškreipė rinką ir didžioji dalis pirkėjų stengiasi naujai išleistas knygas įsigyti per tokias akcijas, o prekybininkai reikalauja iš leidėjo nuolaidų nuo knygos pasirodymo praėjus vos keliems mėnesiams. Pasitaiko, kad nuolaidos taikomos praėjus mėnesiui ar dviem po knygos pasirodymo.

Visada ieškoma būdų suaktyvinti knygų prekybą. XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvos leidėjai raginti sekti vokiečių leidėjais, kurie savo knygų platinimą

mui steigdavo skaitytojų draugijas. Asmuo, įmokėjęs tam tikrą mokestį (iš karto, dalimis) periodiškai gaudavo naujus leidinius daug pigiau nei knygynų pirkėjai, o suradusieji naujų skaitytojų būdavo skatinami premijomis²⁷. Tai panašu į knygų klubus, kurie plito Šiaurės Amerikoje ir Europoje XX a. viduryje, Lietuvoje atsirado tik XX a. pabaigoje ir vėliau išplito. Tačiau visuomeninių organizacijų dalyvavimo platinant knygas praktika beveik užmiršta.

Rinkos sąlygomis knygų prekyba labai priklausoma nuo reklamos. Jos subtilybių leidėjai sparčiai mokėsi ir 1918–1940 m., ir po 1990 m., kai sąlygos ėmė keistis jiems nepalankia kryptimi, perimdami kitų šalių leidėjų patirtį. Pavyzdžiui, 3-iojo dešimtmečio pabaigoje leidėjams siūlyta ne tik dėti į knygas reklaminius lapelius, bet ir siųsti į namus, nes gavęs ir perskaitęs *ne vienas pasidomės, kas per taip giriama knyga, eis ir nusipirks, ir paskaitys*²⁸. Kad situacija kito, galima įsitikinti iš priekaištų 3-iojo dešimtmečio pabaigoje, jog leidėjai gaili pinigų reklamai, laikraščiuose reti skelbimai apie naujai išleistą knygą ir juose nyksta knygoms skirti skyriai. Kaip pavyzdys pateiktas apie 100 000 egz. tiražą turėjęs savaitraštis „Mūsų rytojus“, kuris *niekuomet nekelia kaimiečių akyse knygos svarbos, ten niekuomet nesutiksi ir knygos reklamos*²⁹. O štai 4-ojo dešimtmečio pabaigos periodikos puslapiuose matomas visai kitas vaizdas, kokio, deja, nerasi šiandienėje periodikoje, – dienraščiai ir neretas savaitraštis turėjo kultūrai skirtus puslapius, kur kone nuolat būdavo skiriamas dėmesys naujoms knygoms, taip pat dažna būdavo ir knygų reklama.

Tiesa, ir tuomet neišvengta perlenkimų ir jų kritikos. Pavyzdžiui, 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Aleksandras Merkelis kaltino spaudą, kad per mažas jos dėmesys knygai lėmė menką visuomenės susidomėjimą ir tvirtino, jog padėtį gali pakeisti nuolatiniai knygų skyriai periodiniuose leidiniuose. Anot jo, vienam leidiniui paminėjus naują knygą, kiti dažniausiai ją nutyli. Teigdamas, kad platesniu kritišku naujų knygų vertinimu turi pasirūpinti specialūs žurnalai, A. Merkelis dienraščiams ir savaitraščiams kėlė objektyvumo reikalavimą³⁰, ir neatsitiktinai. Kodėl – bene geriausiai į tai atsako V. Biržiška. Pasak jo, leidėjai išmoko gerai reklamuoti prastą literatūrą, kurią perskaitęs skaitytojas nusivilia ir meta skaitęs, bet būdavo,

22 „Liruta“ ar akcinė rašytojų „Maisto“ bendrovė: pasikalbėjimas su K. Binkiu literatūros reikalais. *Diena*, 1933, sausio 22.

23 SOCIUS, K. Ne viena visuomenė kalta. *Lietuvos aidas*, 1929, rugpjūčio 29.

24 Milijonai „užkeiktų“ knygų. *Lietuvos žinios*, 1939, liepos 29.

25 KISINAS, Izidorius. Organizuokime „Knygos savaitę“. *Lietuvos aidas*, 1928, liepos 27.

26 RUTKŪNAS, Benediktas. Knygos keliai ir kryžkelės. *Lietuvos žinios*, 1940, kovo 12.

27 SOCIUS, K. Ne viena visuomenė kalta. *Lietuvos aidas*, 1929, rugpjūčio 29.

28 Ten pat.

29 KISINAS, Izidorius. Organizuokime „Knygos savaitę“. *Lietuvos aidas*, 1928, liepos 27.

30 MERKELIS, Aleksandras. Daugiau dėmesio savo knygai. *Mūsų kraštas*, 1937, rugpjūčio 20.

kad ją pamėgsta ir *tuo nustoja buvęs tikruoju skaitytoju*³¹. Kitiškai V. Biržiška žvelgė ir į laikraščių *neva literatūros skyrius*, girdi, juose daugiausia spausdinamos leidėjų teiktos dažnai skaitytoją klaidinančios reklaminės recenzijos, o po žurnalus išsi-skaidžiusi rimtesnė kritika irgi neretai esanti neobjektyvi, paremta partiškumu arba draugiškumu³².

Reklamos situacijos po 1990 m. pokyčius nemažai paveikė naujos galimybės lyginant su 1918–1940 m. (internetas, televizija; radijas knygos populiarinimui buvo sėkmingai taikytas ir 1918–1940 m.), tačiau tradicinėje žiniasklaidoje buvo matomi kone atvirkštiniai procesai. Dienraščių laikmečio pradžioje turėti kultūriniai priedai, kur nemažai vietos tekdavo knygoms, mažėjo, kol galop arba susitraukė iki vieno puslapio, arba virto pramogoms skirtais priedais. Informacijai apie knygą irgi tinka tie patys priekaištai – daug dėmesio skiriama prastos literatūros reklamai, informacija tendencinga ir neobjektyvi, rimta kritika labai kenčia nuo kvalifikuotų kritikų ir recenzentų stokos ir tokių autorių, kurių nuomone kliautūsi knygos skaitytojas (ir pirkėjas), kokie buvo S. Parulskis ar šiuo metu R. Stankevičius bei M. Burokas, tėra vienetai.

Su knygos reklama visada siejamas ir visuomenės domėjimasis knyga, kuris tiek 1918–1940 m., tiek ir po 1990 m. buvo ir yra vienas didžiausių Lietuvos knygų rinkos skaudulių. Pavyzdžiui, A. Kniukšta teigė, jog „Sakalo“ leidykla 4-ojo dešimtmečio pradžioje krizės metu parduodavo po 300–400 egz. naujos knygos, o prieš keletą metų – 1000–1300, bet kaltino ne krizę, o skaitytoją, kuris neturi noro įsigyti knygos, girdi, *visokiems niekam pinigų užtenka, tik ne knygai* (daugiausia priekaištų jis skyrė mokytojams, kurie per metus uždirbdavo apie 2500 litų, o knygai ir 100 neskirdavo)³³. Panašių kaltinimų šiuolaikiniai leidėjai gali pažerti ir savo skaitytojams, nors potencialių pirkėjų lyg ir turėtų būti gerokai daugiau, ypač turint galvoje išaugusį skaičių žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą (tradiiciškai pagrindine knygos rinkos atrama būdavo žmonės, įgiję aukštąjį išsilavinimą). Tačiau per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos leidėjai pradėjo jausti ne tik krizių, bet ir emigracijos padarinius. Kaip ir leidėjai 1918–1940 m., tam tikras viltis ėmė sieti su emigrantais.

Su visuomenės dėmesiu knygai 1918–1940 m. sietas ir rūpestis asmeninėmis bibliotekomis, teigiant, kad joms skirta mažai dėmesio; 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atkreiptas dėmesys, kad naujai planuotuose namuose nebuvo numatomas *patogus kamputis bibliotekai*, vienos Kauno kooperatinės įmonės pavyzdžiu verslininkai raginti steigti bibliotekas savo įmonių darbuotojams, priekaištauta, jog iš pagarsintų akcinių bendrovių balansų nematyti, kad nors vienas litas būtų skirtas bibliotekėlių kūrimui ar knygų pirkimui³⁴. Tas pat pasakytina ir apie laikotarpį po 1990 m., kai senųjų valstybinių įmonių bibliotekos išnyko, o apie naujų įmonių bibliotekas nieko negirdėti, nors kai kurie leidėjai ir siūlo jų komplektavimo paslaugas.

Apibendrinant galima teigti, kad leidybos raida ir situacija Lietuvoje nepriklausomybės laikotarpiais (1918–1940 m. ir po 1990 m.) buvo analogiška kitų to meto Rytų Europos šalių leidybos radai, taip pat nulemta šalies dydžio, gyventojų skaičiaus, ekonominės ir švietimo situacijos bei kultūrinių tradicijų. Po audringų pradinių periodų, pasižyminčių greita leidybos plėtra, nepaisant ekonominių ir politinių trukdžių, įvedus nacionalinę stabilią valiutą, ateidavo tam tikras atoslūgis, prisitaikymo prie naujų sąlygų metas, leidybinių struktūrų formavimosi baigmė, išryškėdavo leidyklos lyderės, repertuaro struktūra ir t. t.

Sykiu leidėjai abiem laikotarpiams susidūrė su problemomis, susijusiomis su rinkos dydžiu, buvo ir yra priversti taikytis prie jos, ypatingą dėmesį skirdami reklamai, o po 1990 m. – rinkodarai.

Tiesa, jeigu 1918–1940 m., nepaisant visų sunkumų, susijusių su lėtu ekonomikos augimu ir didžiosios krizės padariniais, rinka visgi plėtėsi (ypač dėl švietimo sistemos plėtros) ir tai liudija kone nuolat augantys knygų tiražai. Tačiau jų nuolatinis kritimas nuo XX a. 10-ojo dešimtmečio vidurio rodo rinkos mažėjimą ir tai vėlgi galima aiškinti ekonominėmis bei kitomis priežastimis (nors paprastai teigiama, kad skaitomumas tiesiogiai susijęs su aukštuoju išsilavinimu, tačiau aukštųjų mokyklų plėtra Lietuvoje XX a. pabaigoje, regis, nepaveikė knygų rinkos).

Tradiciškai mažose šalyse labai svarbus leidybos santykis su valstybe. Paanalizavus leidybos santykius su valstybe abiem Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiams, galima pastebėti, kad valstybės rūpestis knyga yra daugiau deklaratyvus. Valstybė neturėjo ir neturi aiškos ilgalaikės kultūros politikos, kultūrai (kartu ir leidybai) skiriamos lėšos paprastai, anot 1918–1940 m. leidėjų, ekonominių sunkmečių laikotarpiu mažinamos pirmiausia; tą patį liudija ir dabarties leidėjai.

Leidybos plėtra Lietuvoje daugiausia priklauso nuo pačių leidėjų iniciatyvos ir jų požiūrio į savo veiklą. Abiem nepriklausomybės laikotarpiams matomi leidėjai lyderiai, kurie į leidybą žvelgia ne tik kaip į verslo, bet ir kultūrinę misiją.

Detalesni abiejų laikotarpių tyrinėjimai galėtų atskleisti ir daugiau leidybos nepriklausomoje Lietuvoje sutapimų bei skirtumų, koreguoti vienokias ar kitokias šio straipsnio įžvalgas.

31 Kodėl mažai skaitomos lietuviškos knygos: prof. Vaclovo Biržiškos nuomonė. *Lietuvos žinios*, 1940, kovo 28.

32 Ten pat.

33 PILLI PONG. Mūsų knyga šiame sezone. *Dienos naujienos*, 1932, rugsėjo 16.

34 SOCIUS, K. Ne viena visuomenė kalta. *Lietuvos aidas*. 1929, rugpjūčio 29.

1. Auga lietuviškoji knyga. *Mūsų kraštas*, 1937, liepos 9.
2. GLOSIENĖ Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940 metais*: disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui įgyti. Vilnius, 1992. 302 lap.
3. *Kankinys dėl lietuviškos knygos*: Pasikalbėjimas su „Sakalo“ b-vės direkt. A. Kniukšta. *Diena*. 1933, vasario 5.
4. KISINAS, Izidorius. Organizuokime „Knygos savaitę“. *Lietuvos aidas*, 1928, liepos 27.
5. Knygų leidėjų bėdos. *Mūsų kraštas*, 1937, spalio 22.
6. Kodėl mažai skaitomos lietuviškos knygos: prof. Vaclovo Biržiškos nuomonė. *Lietuvos žinios*, 1940, kovo 28.
7. Liet. Rašytojų d-jos memorandumas Fin. Ministeriui darbo pajamų mokesčio reikalu. *Lietuvos žinios*, 1940, sausio 8.
8. „Liruta“ ar akcinė rašytojų „Maisto“ bendrovė: pasikalbėjimas su K. Binkiu literatūros reikalais. *Diena*, 1933, sausio 22.
9. MERKELIS, Aleksandras. Daugiau dėmesio savo knygai. *Mūsų kraštas*, 1937, rugpjūčio 20.
10. Milijonai „užkeiktų“ knygų. *Lietuvos žinios*, 1939, liepos 29.
11. MISIŪNAS, Remigijus. *Barakų kultūros knygos*: lietuvių DP leidyba 1945–1952 m. Vilnius, 2004.
12. PETRIKONIS, Ignas. Paradoksai apie lietuvišką knygą. *XX amžius*, 1939, balandžio 18.
13. PILLI PONG. Mūsų knyga šiame sezone. *Dienos naujienos*, 1932, rugsėjo 16.
14. Praėjusiais metais visas valstybines bibliotekas ir skaityklas lankė ir knygas skaitė 1 mln. žmonių. *Lietuvos žinios*, 1939, birželio 3.
15. RUTKŪNAS, Benediktas. Knygos keliai ir kryžkelės. *Lietuvos žinios*, 1940, kovo 12.
16. SOCIUS, K. Ne viena visuomenė kalta. *Lietuvos aidas*, 1929, rugpjūčio 29.
17. Sodžius prašo pasiskaitymų. *Dienos naujienos*, 1932, spalio 14.

BOOK PUBLISHING IN PREWAR AND MODERN LITHUANIA:
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE GAINED

Remigijus Misiūnas

Summary

This article is based on the paper which was presented in the International Book Science Conference, on *Traditional and electronic Publishing in a Small Country: Experience and Perspectives*, held in Vilnius in 2013. The aim of this article is to investigate historical parallels in publishing between the two periods of Lithuania's independence (1918–1940 and after 1990). It can be seen as a brief introduction to the search subject that may prove to be interesting and useful for scientists and those interested in Lithuanian publishing processes.

The development of publishing in Lithuania was very similar to the situation in other newly established and re-established countries in Eastern Europe during both independence periods and was mainly influenced by the country's size, population, economy, culture and educational situation.

Despite various obstacles, publishing market demonstrated rapid growth at the beginning of both periods, followed by a slight decline after the introduction of stable national currency in 1922 and in 1993. As the publishers were entering the final stages of their establishment, while trying to adapt to changing market conditions, the repertoire structures appeared and the first leaders emerged. One of the main concerns shared by most publishers during both periods was a relatively small book mar-

ket which made them pay significant attention to marketing and retail. Soaring print runs indicated constant growth between 1918 and 1940, which was mainly influenced by the expansion of the Lithuanian educational system. Nevertheless, the growth of higher education system during the second period did not have such an impact and the print runs started to shrink since mid-nineties. Additionally, economic down turns of 1930–1932, 1998–2000 and 2008 interrupted the development of publishing as the publishers were focusing their efforts on marketing techniques to increase book sales.

The relationship between the government and the publishers has always been important in small countries. Despite publicly declaring the support for book industry, governmental policies appeared to lack clear direction and long-term visions during both periods. As a result, the progress of publishing industry mainly relied on the publishers, who saw their activity as both business and a cultural mission. This article briefly introduces the main parallels between the two periods, but as the research continues the new findings may emerge, therefore it could be seen as a guide for the future search.

Įteikta 2014 m. kovo mėn.